

Kas kuria naujus žodžius: visuomenė ar kalbininkai?

Visuomenėje gajus paplitęs ir vis dar stipriai įsišaknijęs mitas, kad naujus lietuvių kalbos žodžius kuria kalbininkai. Pasižvalgę po viešąją erdvę, pamatysime, kad tokių priekaištų kalbininkams – apstu. Pats naujausias straipsnis, kuriame dėl „naujų žodžių kūrimo“ kritikuojami kalbininkai, buvo publikuotas 2023 m. lapkričio 12 d. portale *lrt.lt*. Garsi rašytoja, menotyros mokslų daktarė Kristina Sabaliauskaitė meta akmenį į kalbininkų daržą: „Lietuvis kalbos vartotojas ir kūrėjas iš gimtosios kalbos kūrimo proceso beveik pašalintas. […] Naujus žodžius – dažniausiai gremėzdiškus, mažybinius, beviltiškai kvailai ir pretenzingai skambančius – lietuviškai gali sukurti tik kalbininkai!“ (Sabaliauskaitė 2023; visą straipsnį žr. https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/2121491/kristina-sabaliauskaite-kulturos-karai-ir-paliaubos-lietuviu-kalbos-gresmes).

Agnė ALEKSAITĖ, Lietuvių kalbos institutas

PASAULIOLIETUVIS.LT

Sabaliauskaitė lygina anglų ir lietuvių kalbas: „Anglų kalba, būdama stipri ir pasitikinti savimi, pripažįsta regioninių tarčių įvairovę, naujadarus leidžia kurti patiems žmonėms ir jiems prigijus įtraukia į žodyną. O kaip Lietuvoje?“ (Sabaliauskaitė 2023). Šiuo aspektu menkinti lietuvių kalbos tikrai nereikėtų: nuo 2011 m. rudens Lietuvių kalbos institute kuriamas Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas (toliau – ND; ši naujų žodžių bazė viešai prieinama adresu https://ekalba.lt/naujazodziai). Lietuvių kalba (kaip ir prestižinė anglų kalba, į kurią mes dažnai lygiuojamės) yra stipri, pasitikinti savimi ir geba prisitaikyti prie

šiuolaikinių lietuvių poreikių. Šis teiginys – ne iš piršto laužtas, jį galima pagrįsti skaičiais: a) minėtame ND 2024 m. vasario 24 d. buvo pateikti 9755 (!) nauji kalbos vienetai (skaičiuojant su skoliniais); b) fiksuoti 1577 naujažodžius pavartoję / sukūrę viešieji asmenys; c) vien per praėjusius metus žmonės pateikė 785 naujažodžių pasiūlymus. Šiuo metu ND yra vienintelis naujų kalbos vienetų (ne tik žodžių, bet ir žodžių junginių, santrumpų bei citatų) registras Lietuvoje (plačiau apie šį duomenyną ir naujažodžių sampratą žr. ankstesnį autorės straipsnį šiame portale https://pasauliolietuvis.lt/lietuviu-kalbos-naujazodziu-duomenynas-nauju-zodziu-lobynas/). Žinoma, jei naujadaras prigyja vartosenoje (pvz., *asmenukė* „autoportretinė nuotrauka, dažniausiai daroma išmaniuoju telefonu ar interneto kamera ir dedama į socialinius tinklus“), tokį žodį galima rasti ne tik ND, bet ir šiuo metu rašomame „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“ (šis žodynas atspindi dabar realiai funkcionuojančią lietuvių kalbos leksiką). Reikėtų atkreipti dėmesį, kad naujų žodžių tikrai nerasime didžiajame (dvidešimties tomų) „Lietuvių kalbos žodyne“ – tai baigtinis XVI–XX a. lietuvių kalbos leksikos žodynas (šiuos ir kitus žodynus bei ND žr. https://ekalba.lt (Lietuvių kalbos išteklių informacinės sistemos „E. kalba“ valdytojas ir tvarkytojas yra Lietuvių kalbos institutas).

Taigi, jau išsiaiškinome, kad Lietuvoje turime internetinį naujadarų žodyną, kuris oficialiai vadinamas Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu. O kaipgi yra su tuo leidimu „naujadarus kurti patiems žmonėms“?

Tikriausiai nerasime lietuvio, kuris nebūtų girdėjęs naujadaro *radarom* „visuotinė akcija, pirmą kartą vykusi Lietuvoje 2023 m. vasario mėn. „Nupirkime Ukrainai radarų!“, per kurią suaukota 14 mln. Eur daugiafunkciams taktiniams radarams parūpinti, ir vėliau tęsiama kitokiai Ukrainos paramai rinkti“ (: *radaras* + *darom* (Lietuvoje tradiciškai rengiama viešųjų erdvių tvarkymo akcija „Darom!“); žr. 1 pav.). Beje, šį naujadarą visuomenė ir komisija (vyko du atskiri balsavimai) išrinko 2023-iųjų Metų žodžiu (plačiau žr. https://www.alfa.lt/aktualijos/lietuva/metu-zodis-ir-metu-posakis-paaiskejo-rinkimu-nugaletojai/320398/). Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų komisijos narei Ritai Urnėžiūtei pavyko išsiaiškinti, kas sukūrė šį naujadarą (apie *radarom* autorystę žr. https://www.youtube.com/watch?v=V3HyGUehzFI [nuo 6:40 min.]). Į ND buvo įtraukta tokia papildoma informacija: „naujadarą sukūrė LRT generalinės direktorės Monikos Garbačiauskaitės-Budrienės pavaduotojas Gytis Oganauskas“.

1 pav. 2024 m. vasario mėn. „Radarom!“ akcijos vizualas. © https://radarom.lrt.lt/

Tai tik vienas iš daugelio naujadarų (lietuvių kalboje pasidarytų žodžių) autorystės pavyzdžių, kai buvo nustatytas naujo žodžio kūrėjas. Žinoma, kartais naujadarų autorystės nustatymas kelia keblumų: šiais laikais, kai informacija žaibiškai plinta socialiniuose tinkluose, o taisyklingai pasidarytą, patogų ištarti naujadarą visuomenė greitai pasigauna ir pradeda masiškai vartoti, būna sunku nustatyti, kas pirmasis ar pirmoji sukūrė naują lietuvišką žodį, todėl ND visuomet stengiamasi žymėti naujadarus vartojančius ir sukūrusius (jei buvo nustatyta autorystė) viešuosius asmenis. Dabar ir pasižvalgykime po ND, kas kuria naujus žodžius.

Karybos, politikos sričių ir kiti su karu Ukrainoje susiję naujadarai

2022 m. vasario 24 d. Rusija užpuolė Ukrainą. Buvo pradėtas plataus masto karas, nors Vladimiro Putino valdomoje šalyje tai buvo įvardyta kaip „speciali karinė operacija“ (Mbah, Wasum 2022: 145). JAV valstybės sekretorius Entonis Blinkenas pareiškė, kad šis karas – tai ne dviejų valstybių konfliktas, ne Rusijos ir NATO konfrontacija, o krizė, kuri turės globalias pasekmes (Mbah, Wasum 2022: 150; visą straipsnį žr. http://dx.doi.org/10.14738/assrj.93.12005). Tokie pasaulinio masto sukrečiantys įvykiai (pvz., pandemija, karas ir pan.) atsispindi ir kalboje. Rusijai užpuolus Ukrainą ir vis dar nesitraukiant iš svetimų žemių, žmonių emocijos svyruoja nuo nerimo, baimės iki pykčio, įsiūčio, o kartais, jaučiant tokias

stiprias emocijas ir norint jas išreikšti, pritrūkstama žodžių, todėl (ne)tyčia, sąmoningai sukuriamas arba savaime atsiranda naujas žodis (net nepastebint ir negalvojant, kad ką tik buvo sukurtas naujadaras).

Visi žinome daiktavardį *liūdesys*. Jį vartojame, kai būna liūdna. O ką sakyti, kai būna kraupu? Greičiausiai pagal daiktavardžio *liūdesys* analogiją vertėja Irena Aleksaitė, rašydama apie karo Ukrainoje vaizdus, pasidaro naujadarą *kraupesys* „siaubingas, pasibaisėtinas reiškinys, įvykis ar situacija“: „Negaliu ramiai žiūrėti vaizdų iš karo Ukrainoje – ten vieni kraupesiai“ (el. laiškas 2023 09 21). Politikas Vytautas Landsbergis su priesaga *-esys* pasidaro dar vieną naujadarą – *blogesys* „*iron*. blogas būvis ar būsena“.

Pasaulinio karo grėsmės, agresyvios Rusijos užsienio politikos akivaizdoje tampa aktualūs ir kiti profesoriaus sukurti žodžiai, pvz.: *akiodūmis* „akių dūmimas (t. y. apgaudinėjimas)“, *pilnakelnis*, *–ė* „*iron*. kas pilnomis iš baimės kelnėmis; bailys“, *sąžvėra* „*niek*. sužvėrėjęs žmogus“ ir *taikpliurpys*, *–ė* „*iron*. kas tuščiai kalba apie taiką, bet jos nesiekia“. Profesoriaus sūnus, vaikų rašytojas Vytautas V. Landsbergis, ir viešųjų ryšių ekspertas Mykolas Katkus vartoja būdvardį *išplautsmegenis*, *–ė* „*menk*. kuris išplautomis smegenimis, t. y. apdorotas ideologiškai ir nesugebantis kritiškai mąstyti“. Tokį reiškinį, kai Europos šalių politikai pataikauja V. Putino valdomai Rusijai, architektas Audrys Karalius apibūdino daiktavardžiu *putlaižiavimas* „*niek*. nusižeminantis pataikavimas diktatoriaus Vladimiro Putino valdomai ir Ukrainą užpuolusiai Rusijai“ (: *Putinas* + *padlaižiavimas*).

Lietuvos Respublikos prezidentė Dalia Grybauskaitė (2009–2019 m.), dėl savo tvirto politinio stuburo neoficialiai vadinama „geležine ledi“, vartoja daiktavardį *kinkadrebis* „*iron*. baimės apsėdimas – kinkų drebinimas“, o žurnalistas Rimvydas Valatka taip pat pasidarė panašų daiktavardį *kinkadrebystė* „baimė – kinkų drebinimas“.

2023 m. ryškiausias *putlaižiavimo* strategiją pasirinkęs politikas – Vengrijos ministras pirmininkas Viktoras Orbanas, kurio naujausia dovanėlė Rusijai – užblokuota 50 mlrd. eurų vertės Europos Sąjungos parama Ukrainai. Tokiam elgesiui pavadinti lietuvių kalboje buvo pasidarytas veiksmažodis *orbanizuoti* „*iron*. daryti panašų į Vengrijos ministro pirmininko Viktoro Orbano vykdomą suartėjimo su Rusija politiką arba persiimti tokia politika“. Šį naujadarą vartoja žurnalistas, redaktorius, humanitarinių mokslų daktaras Virgis Valentinavičius ir

politikas Petras Auštrevičius. Filosofas, žurnalistas ir politologas Paulius Gritėnas dar 2014 m., vertindamas V. Orbano veiklą, sukūrė naujadarą *viktatūra „menk*. Vengrijos ministro pirmininko Viktoro Orbano vykdoma kraštutinai konservatyvi ir diktatoriška politika“ (: *Viktoras + diktatūra*), o Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo signataras Mečys Laurinkus tais pačiais metais sukūrė naujadarą *orbaniada* „Vengrijos premjero Viktoro Orbano propaguojamas euroskepticizmas“ (toks žodis fiksuotas ir rusų k., plg. *орбаниада*).

2014 m. kovo mėn., kai dar nebuvo pradėta plataus masto karinė agresija, įvyko Krymo aneksija. Šiam reiškiniui pavadinti žurnalistas, politikos apžvalgininkas Ramūnas Bogdanas sukūrė naujadarą *okupendumas* „Rusijos okupacijos (nekonvencinio karo) sąlygomis 2014 03 16 vykęs Krymo referendumas dėl atsiskyrimo nuo Ukrainos“ (: *okupuoti + referendumas*). Šį daiktavardį vartojo ir teisininkas Karolis Jovaišas. Tokie neleistini veiksmai kaimyninės šalies atžvilgiu paskatino Lietuvą susirūpinti dėl savo šalies saugumo ir pildyti karių gretas. Į būtinąją karinę tarnybą pašauktas, bet tarnauti nenorintis jaunuolis buvo ironiškai pramintas naujadaru *verktinis*, *–ė „iron*. kas verkšlena šaukiamas į kariuomenę ir nori nuo jos išsisukti arba kas tai parodijuoja“ (: *verkti + šauktinis*). Šis naujadaras plačiai paplito žiniasklaidoje, jį vartojo daug viešųjų asmenų: žurnalistas ir politologas Vladimiras Laučius, žurnalistas, politikos ir visuomenės aktualijų apžvalgininkas Vidas Rachlevičius ir kt.

Žinoma, daugiausia duomenyne fiksuota neigiamos konotacijos Rusijos kariuomenės ir ten tarnaujančių karių pavadinimų. Žurnalistas R. Valatka šios šalies kariuomenei pavadinti pasidarė naujadarą *driskuomenė „iron*. vargana apdriskusi kariuomenė“ (: *driskius + kariuomenė*). Dainuojamosios poezijos atlikėjas ir istorikas Povilas Girdenis įvardija dar stipriau – naujadaru *bomžgvardija „menk*. ginkluoti šauktinių būriai iš žemiausio visuomenės socialinio sluoksnio“ (: *bomžas + gvardija*). Ryškiausias ir ne tik lietuvių kalboje paplitęs neigiamos konotacijos rusų kario pavadinimas – *orkas „niek*. rusų kareivis – demoralizuotas žiaurus agresorius Rusijos kare Ukrainoje 2022 m.“ (plg. anglų k. *orc* „brutalia jėga ir menku protu pasižymintis fantastinių būtybių rasės atstovas maginės fantastikos kūriniuose, ypač J. R. R. Tolkien’o „Žiedų valdove“; rusų k. *орк*). Šį naują reikšmę įgavusį žodį vartoja ar nors kartą girdėjo bene kiekvienas. Duomenyne fiksuota, kad naujažodį *orkas* vartoja buvęs Vilniaus meras Remigijus Šimašius, žurnalistas R. Valatka, žurnalistas, internetinės televizijos „Laisvės TV“

įkūrėjas ir rašytojas Andrius Tapinas ir daugelis kt.

Tomas Daugirdas straipsnyje „Ar karas nesugriaus žmogiškumo?“, kuris buvo paskelbtas 2022 m. rugpjūčio 16 d. portale *bernardinai.lt*, paaiškina, kodėl rusų karius pradėta vadinti *orkais*: „Jau karo pradžioje Rusijos kariuomenė imta vadinti „orkais“, o visa Rusijos valstybė „orkų žeme“, taip apjungiant visus ten gyvenančiuosius. Orkus išgalvojo J. R. R. Tolkienas. Jie yra neapykantos persisunkusios, žiaurios, stiprios blogio pasigamintos būtybės. Jie neturi individualumo ir asmeniškumo, siaubia kraštus kaip minia ar orda. Net jei tai ir laikytina švelnia forma, žmones vadinti orkais reiškia nužmoginti. Socialiniuose tinkluose orkai jau yra tapę Rusijos kariuomenės sinonimu ar net bendriniu rusų įvardijimu“ (Daugirdas 2022; visą straipsnį žr. https://www.bernardinai.lt/ar-karas-nesugriaus-zmogiskumo/).

Karybos apžvalgininkas, buvęs specialiųjų operacijų pajėgų karininkas, gynybos ir saugumo ekspertas bei psichologas Aurimas Navys, rašydamas Rusijos ir Ukrainos karo apžvalgas, sukuria ne vieną naujadarą, pvz.: *Karovizija „iron*. politikų lenktyniavimas, kas labiau žmones išgąsdins karu“ (: *karas* + *Eurovizija*) (plg. gamtos fotografas Marius Čepulis, rašydamas apie gamtos virsmą pavasarį, pasidarė naujadarą *gamtovizija* „laukinės gyvūnijos pavasarį skleidžiamų garsų visuma“ (: *gamta* + *Eurovizija*), *lentelistas*, *–ė „menk*. nuo gyvenimo atitrūkęs ir viską skaičiais lentelėse paverčiantis biurokratas“ ir daugelis kt. Būdvardis *išpurtasnukis*, *–ė „niek*. kurio snukis išpurtęs“ pavartotas tokiame kontekste: „Orkams vis sunkiau įvykdyti išpurtasnukių generolų pavedimus – užimti Kramatorską, Slovjanską, Bachmutą“ (lrytas.lt 2022 08 17). Šių dienų kontekste itin prasmingas naujadaras *norimybė* „norimas dalykas“, kurį savo tekstuose, rengiamuose kartu su Mindaugu Sėjūnu, dažnai vartoja A. Navys: „Mūsų, kaip ir absoliučios mūsų sekėjų daugumos tikslas yra aiškus, vienas vienintelis – galutinis ir negrįžtamas driskyno sutriuškinimas. Tą galime padaryti tik tada, kai matome ne norimybę, bet realybę“ (facebook.com 2024 02 18). Tai, kad šiuo metu stringa Vakarų, JAV parama Ukrainai, kad vis dar bijoma supykdyti V. Putiną, įrodo, kad daugelis Europos ir kitų šalių lyderių žvelgia į *norimybę* (norimą matyti realybę).

Visuomenės srities naujadarai (asmenų pavadinimai)

Žurnalistas Tadas Ignatavičius, vertindamas pernai metų Vyriausybės laikyseną per vadinamąjį čekiukų skandalą (Andriaus Tapino akcija „Skaidrinam“), sukūrė naują politiko pavadinimą – *krizdirbys*, *–ė „juok*. kas geba nuolat sukelti krizes“.

Poetė Ilzė Butkutė, šmaikštaudama savo socialinio tinklo „Facebook“ paskyroje, sukūrė naują daiktavardį *kačiulis*, *–ė „juok*. kas su kitais bičiuliaujasi siejamas kačių ir jų reikalų“ (: *katė* + *bičiulis*).

Su priesaga -(*i*)*ukas*, *-ė* pasidarytas naujadaras *taupukas*, *–ė* „kas taupo, yra taupus“ – šis žodis, kaip rodo ND, vartosenoje paplitęs; fiksuota, kad iš viešųjų asmenų šį žodį pavartojo žurnalistas ir rašytojas Andrius Užkalnis, Lietuvos nacionalinio operos ir baleto teatro (LNOBT) baleto primarijus Nerijus Juška. Su šia priesaga žmonės (ypač mamos) darosi pačių įvairiausių mažybinių-maloninių vaikų pavadinimų (pvz.: *ankstukas*, *–ė „malon*. anksčiau laiko gimusio (neišnešioto) kūdikio pavadinimas“ (vartoja dainininkė Ineta Puzaraitė-Žvagulienė), *paruošiamukas*, *–ė* „kas lanko kokias nors parengiamąsias (ikimokyklinio ugdymo, choro, šokių ir pan.) grupes“ (vartoja televizijos laidų vedėja, žurnalistė Rūta Mikelkevičiūtė) ir daugelis kt.); taip pat su šia priesaga daromiesi nauji žodžiai, kurie pavadina įvairias vaikų pasaulio realijas (pvz.: *migdukas* „žaislas, kurio skleidžiama muzika, švieselės padeda vaikui užmigti“ (vartoja vertėja Vita Šileikienė), *popietukas „malon*. trumpas snustelėjimas popiet, pogulis“ (vartoja lengvaatletė, šuolininkė į aukštį Airinė Palšytė) ir daugelis kt.).

Operos solistas Merūnas Vitulskis vartoja naujos reikšmės žodį *sugertukas*, *–ė* „kas jautriai viską priima, sugeria į save“: „Nu jo, nes labai savyje daug… sugertukas esu, žinai. Ir Erikos darbus visokius, ir nesėkmes, žinai, ir sėkmes sugeriu, ir vaikų, ir savo, […]“ („Nepatogūs klausimai“ 2020 09 20). Šį naujažodį vartoja ir aktorė Nijolė Narmontaitė.

Psichologė, psichoterapeutė Genovaitė Petronienė vartoja naujos reikšmės būdvardį *plonaodis*, *–ė* „kuris labai jautrus“, o žurnalistas A. Tapinas, juokaudamas savo tekste, įterpia autorinį būdvardį *liepsnaburnis*, *–ė „juok*. kuris rėžia liepsningas kalbas“.

Menininkė, televizijos laidų vedėja Nomeda Marčėnaitė siūlo vartoti naujadarą *pašnekeivis*, *-ė „juok*. kas tampa pašnekovu važiuojant pakeliui“ (: *pašnekovas* + *pakeleivis*): „Visuomet noriu pamatyti pašnekeivį (dar vienas naujadaras, kurį norėčiau įdiegti lietuvių kalboje, nes jis puikiai apibūdina tiek su manimi keliaujančius žmones, tiek visus bet kuriuo transportu važiuojančius pakeleivius) kitaip, pažvelgti nauju rakursu ir priminti, kad dorai nepažįstame net tų, su kuriais bendraujame kasdien […]“ („Savaitė“ 2022 04 07).

Žurnalistas ir garsus keliautojas Orijus Gasanovas 2023 m. lapkričio mėn. laidoje „Orijaus kelionės“, lygindamas europiečius su indais, spontaniškai pasidarė naujadarą *silpnaskrandininkas*, *–ė* „kieno skrandis per silpnas virškinti tam tikrą maistą“.

Lenktynininkas Benediktas Vanagas, rašydamas apie Dakaro ralį 2012 m., sukūrė naujadarą *benzingalvis*, *–ė* „kieno galva pramušta automobilių lenktynėmis“. Aktorius Marius Repšys savo knygoje „Heraklis Nr. 4“ vartoja kitą sporto srities naujadarą – *nusuktanosis*, *–ė* „kas nusukta (traumuota) nosimi kovos menų rungtynėse“.

Dauguma šių naujadarų – pavieniai, individualiai pavartoti kokiame nors kontekste ir plačiau nepaplitę, tačiau į ND, kaip aiškinama šio duomenyno puslapyje, dedama ir tokių „autorinių, dažnai vienadienių (situacinių), tik tam kartui sukurtų naujadarų, nes jie įdomūs ir kaip naujos minties raiškos būdas, ir kaip lietuvių kalbos darybinių išgalių išbandymas“ (žr. https://ekalba.lt/naujazodziai/apie/ND%20Apie%20nauja%C5%BEod%C5%BEius).

Duomenyne esama ne tik mažybinių-maloninių daiktavardžių, bet intensyviai kuriama ir įvairių neigiamos konotacijos naujadarų – žmonių pavadinimų. Nors naujadaras *bukalauras*, *-ė* „*menk*. kas nepakankamo išsilavinimo, nors turintis aukštojo mokslo pirmos pakopos (bakalauro) diplomą“ (: *bukas* + *bakalauras*) interneto vartosenoje fiksuotas dar 2008 m., nuo 2020 m. pabaigos šio žodžio vartosena vėl suaktyvėjo. Šį daiktavardį savo socialiniame tinkle „Facebook“ pavartojo rašytojas Liudvikas Jakimavičius ir kt.

Garsi literatūrologė, Vilniaus universiteto profesorė emeritė Viktorija Daujotytė-Pakerienė pagal įprasto, dažnai vartojamo žodžio *gimtakalbis*, *–ė* analogiją pasidaro naują daiktavardį – *menkakalbis*, *–ė* „*menk*. kas menkai moka kokią nors kalbą (įskaitant gimtąją)“.

Rašytojas, eseistas ir kritikas Andrius Jakučiūnas, kritikuodamas itin konservatyvius, naujovių nepripažįstančius žmones, juos pavadino savo susikurtu naujadaru *apsibezdėjėlis*, *–ė* „*menk*. pasenusio mąstymo, atgyvenusių pažiūrų kultūros žmogus“.

Kaip rodo ND, naujadaras *susimovėlis*, *–ė* „*menk*. kas kur nors susimovė (susikompromitavo), pasirodė kaip nevykėlis“ pavartotas ne kartą skirtinguose šaltiniuose, kas pirmasis jį sukūrė – nenustatyta, bet fiksuota, kad šį naują

daiktavardį vartoja Norvegijos mokslo ir technologijos universiteto (NMTU) Muzikos instituto profesorius, filosofas Gediminas Karoblis.

Pagiežingiems žmonėms pavadinti buvo pasidaryti du daiktavardžiai *pagiežulas*, *–a „menk*. tas, kas jaučia pagiežą, pyktį“ (: *pagieža* + *žiežula*) (vartoja garsus tinklaraštininkas Ričardas Savukynas ir vaikų rašytojas V. V. Landsbergis) ir *pagiežietis*, *–ė „menk*. kas jaučia pagiežą“. ND užfiksuotos naujadaro *pagiežietis*, *–ė* sukūrimo aplinkybės. Laidos „Nepatogūs klausimai“ vedėjas Rolandas Mackevičius kalbina aktorių Arnoldą Eisimantą:

„R. M.: Klausyk, Arnoldai, dabar buvo tokia situacija, kad žmonės klausia, kas tu esi. Eeee, man nekilo klausimų, bet aš galvoju tam, kad mes išsiaiškintume, aš praguglinau, nes čia taip…
A. E.: Nu davai.
R. M.: Juokiuosi, dažnai žmonės rašo: kas jis, kas jis toks, ko jis čia toks dabar garbingas, kad tu jį pakvietei į laidą, žinai.
A. E.: Žinai, kas čia parašė? Tie, kurių nekvietei.
R. M.: Pagiežiečiai.
A. E.: Taip, pagiežiečiai, pagiežiškiai (juokiasi).
R. M.: Iš Pagiegiežių“ („Nepatogūs klausimai“ 2022 04 18).

Akivaizdu, kad naujadaras *pagiežietis*, *–ė* spontaniškai susikurtas pagal tradicinių asmenų pavadinimų pagal jų kilimo bei gyvenamosios vietos (*vilnietis*, *–ė*, *kaunietis*, *–ė* ir pan.) analogiją.

Maisto srities naujadarai (užkandžių, kepinių, patiekalų pavadinimai)

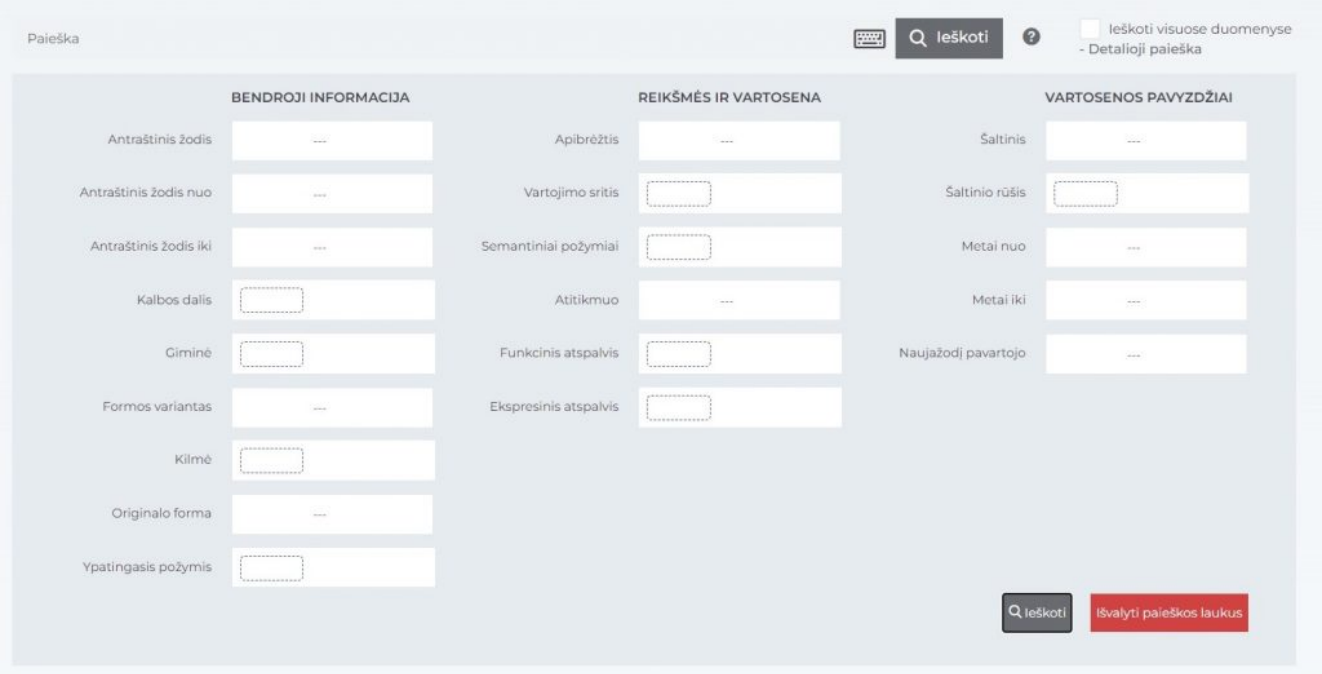
Duomenyne pateikta nemažai vartosenoje paplitusių užkandžių pavadinimų, pasidarytų su priesaga *-ainis*, pvz.: *dešrainis* „karštas sumuštinis iš pailgos perpjautos bandelės, į kurią įdedama dešrelė su padažu ir kitais priedais“ (plg. anglų k. *hotdog*, *hot dog*), *mėsainis* „suvožtinis iš perpjautos minkštos apvalios bandelės, kurios viduje – keptos maltos ar kapotos jautienos paplotėlis su padažu, salotų lapais ir kitais priedais“ (plg. anglų k. *hamburger*) ir kt. Žinoma, iš pradžių šie naujadarai ne visiems patiko, todėl analogiškai buvo pasidarytas neigiamos konotacijos kalbininkų pavadinimas *kalbainis*, *–ė „menk*. pašiepiamas kalbininko pavadinimas (užuomina į ne iš karto prigijusius kalbininkų teiktus naujadarus *mėsainis*, *dešrainis* ir pan.)“, nors dabar vartosenoje randasi vis daugiau įvairių užkandžių, kepinių ir patiekalų pavadinimų, pasidarytų su priesaga *-ainis*.

Virtuvės šefas Alfas Ivanauskas vartoja naujadarą *grybainis* „suvožtinis su grybais“, jo kolegė, garsi kulinarė Beata Nicholson vartoja naujadarą *šokoladainis* „paprastai kvadratinis drėgno šokoladinio pyrago su riešutais gabalėlis, tiekiamas kaip atskiras pyragaitis“ (plg. anglų k. *chocolate brownie*). Profesionalus kikboksininkas Sergejus Maslobojevas vartoja naujadarą *daržovainis* „suvožtinis su daržovėmis – mėsainio atitikmuo, kur vietoj mėsos tarp perpjautos bandelės dedama daržovių“.

Kaip rodo ND, vartosenoje plinta ir naujas daiktavardis *ryžainis* „itališkas ryžių troškinys su mėsa, daržovėmis, jūrų gėrybėmis, prieskoniais“ (plg. italų k. *risotto*; ND pažymima, kad tai yra „žmonių sugalvotas skolinio *rizotas* atitikmuo“). Šį naujadarą vartoja ir K. Sabaliauskaitė, tiesa, ironiškame kontekste: „Kiti gi, labiau mokyti, su raudonais tušinukais rankose uoliai kovoja, kad mūsų kalbai tik niekas neatimtų jos pagoniškos tarmiškai guguojančios ir ulbančios nekaltybės, o lietuvis, šiukštu, neišmoktų nė vieno tarptautinio termino, originalios europiečio pavardės ar patiekalo pavadinimo, tad dabar dažnai atsivertusi lietuvišką valgiaraštį niekaip nesuprantu, nei kas tas „didkepsnis“ (ir svarbiausia – iš kurios jaučio dalies jis padarytas, nes jautienos išpjovos steikas, „fillet“ paprastai būna visai nedidukas), ir pasimetu tarp visų tų „ryžainių“, „daugiaryžių“, „daugiadryžių“, „grąžgarsčių“, „lakštinių apkepų“ ir „trumų“ (visa laimė, kad ne „trumnų“) […]“ (lietuvosdiena.lrytas.lt 2018 04 02). Žurnalistas, gastronomijos publicistas Paulius Jurkevičius vartoja naujadarą *daugiaryžis* „t. p.“. Duomenyne pažymėta, kad žodžiai *daugiaryžis* ir *rizotas* yra norminiai (lygiaverčiai), t. y. žmogus gali vartoti tą žodį, kuris jam labiau patinka, jokios prievolės čia nėra.

Įvairių vartojimo sričių naujadarai

Domintis, kas kuria naujus lietuviškus žodžius, informacijos galima ieškoti pagal įvairius detaliosios paieškos kriterijus (žr. 2 pav.), pvz., 1) pagal konkrečią vartojimo sritį (aplinka, gyvūnų priežiūra, kompiuterija, laisvalaikis, medicina (sveikata), mokslas, technologijos, švietimas ir daugelis kt.) arba 2) pagal viešojo asmens vardą ir pavardę.

2 pav. ND detaliosios paieškos laukai

1) Pagal seno žodžio *statybos* analogiją garsus keliautojas, televizijos laidų ir renginių vedėjas, žurnalistas Martynas Starkus pasidaro aplinkos, statybos vartojimo sričių naujadarą *griovybos* „pastatų griovimas, kad būtų galima toje pačioje vietoje statyti naujus“: „Iššūkį sau metęs ir seną sodybą renovuoti nusprendęs keliautojas bei žinomas TV veidas Martynas Starkus ir toliau bando perprasti statybų reikalus. Tačiau, kaip sako pats, statybos ne visuomet yra tada, kai kas nors ką nors stato – kartais, kad atsirastų statybos, pirmiausia reikalingos griovybos“ (lrytas.lt 2021 11 14). ND fiksuota, kad šį naujadarą dar 2009 m. vartojo žurnalistas ir dėstytojas Valdas Kilpys.

2) Krašto apsaugos ministras, istorikas Arvydas Anušauskas sukūrė ironiškąjį vietos pavadinimą *žliumbykla* „*iron*. vieta, kur žliumbiama“. Duomenyne fiksuota ir daugiau pavienių vietos, patalpų pavadinimų, pvz., žurnalistas A. Tapinas ir televizijos laidų vedėjas, humoristas Mantas Katleris, juokaudami laidoje „Laikykitės ten“, sukuria naujadarą *pareigūninė* „policijos komisariatas“:

„M. K.: Aš turėjau 90 laipsnių kampą mentinėj padaryt, kad išsivesčiau.
A. T.: Nėra mentų Lietuvoj.
M. K.: Pareigūn…
A. T.: Pareigūninėj. (juokiasi)
M. K.: Pareigūninėj. (juokiasi) Trečiojoj Vilniaus apylinkės pareigūninėj.
A. T.: Bet labai geras žodis.

M. K.: Jo jo (juokiasi), pareigūninėj.
A. T.: Bet gražiai skamba…
M. K.: Atsiprašau, pareigūne, o vešit mane į pareigūninę? (juokiasi)“ („Laikykitės ten“ 2020 02 09).

Su įprasta vietų pavadinimų priesaga *-inė* (*ligoninė*, *vaistinė* ir pan.) pasidarytas naujas žodis *pareigūninė*.

Televizijos laidų vedėjas, aktorius ir visuomenininkas Algis Ramanauskas-Greitai laidoje „Visi kalba“ diskutuoja su Vilniaus universiteto dėstytoju, kalbininku Antanu Smetona apie galimą svetimžodžio *parkingas* atitikmenį – naujadarą *parkvietė* „motorizuotų transporto priemonių stovėjimo aikštelė“:

„A. R.: Gerai, o ką daryti su automobilių stovėjimo aikštele, kai žodis parkas lietuvių kalboj seniai yra legalus?
A. S.: Parkingą jūs čia turit galvoj…
A. R.: Aš sakyčiau parkvietė. Lietuviškai tegul tebūnie parkvietė.
A. S.: Parkvietė? Dar įdomesnis… Taip, visai normalus žodis.
A. R.: Ė, matot, man dažnai sako, tu čia tik kritikuoji, nieko nesiūlai. Aš siūlau. Ir daug siūlau.
A. S.: Labai normalus žodis. Va, išgirdom parkvietė ir, jeigu tauta pasigaus, prašau“ („Visi kalba“ 2020 01 31).

Į duomenyną įtrauktos 53 vartojimo sritys ir fiksuoti 1577 naujažodžius pavartoję / sukūrę viešieji asmenys, tad, ieškant informacijos vien pagal šiuos kriterijus, atsiveria didelis (ne)girdėtų, (ne)įprastų ir (ne)kasdienių naujadarų lobynas. Straipsnyje pateikta tik labai maža dalis naujų žodžių, kuriuos, kaip matome, kuria pačių įvairiausių profesijų atstovai: žurnalistai, vertėjai, rašytojai, aktoriai, humoristai, sportininkai, dėstytojai, keliautojai, kulinarai, architektai, įvairių sričių ekspertai, televizijos laidų vedėjai ir kt., tad akivaizdu, kad lietuvis kalbos vartotojas ir kūrėjas iš gimtosios kalbos kūrimo proceso tikrai nėra pašalintas. Tereikia turėti noro kurti naujus žodžius, o jau nuo žmonių priklausys, ar tie naujadarai paplis, bus vartojami. Kaip sako kalbininkas A. Smetona, „jeigu tauta pasigaus“ vieną ar kitą naujadarą, tuomet jis prigis mūsų kalboje, taps įprastu žodžiu, nebekeliančiu naujumo, keistumo įspūdžio, pvz., naujadaras *darbostogos* „laikas, kai darbas derinamas su atostogomis, pramoginėmis išvykomis už darbovietės ribų“ stumia iš vartosenos anglišką skolinį *workcation*, *workation*. Šiam lietuviškam žodžiui pirmenybę teikia aktorius Šarūnas Banevičius, dizainerė

Viktorija Jakučinskaitė ir kt. Kūrybininkas Tomas Ramanauskas sugalvojo lietuvišką atitikmenį *ilgaskaitis* „ilgiau skaitomas, didesnės apimties tekstas nei įprasti įrašai socialiniuose tinkluose“ svetimybei *longrydas*. Šį naujadarą vartoja humoristas, televizijos laidų vedėjas Paulius Ambrazevičius ir kt. Vėlgi priklausys nuo žmonių, ar naujadaras *ilgaskaitis* prigis ir pakeis anglišką skolinį.

Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas – tai lietuvių kalbos vartotojų sukurtų naujų žodžių registras. Šio duomenyno kūrėjai labai laukia naujų žodžių pasiūlymų (naujažodžius galite pasiūlyti užpildydami internetinę formą, ją rasite pačiame ND (rinktis skiltį „Jūsų siūlymai“ → „Rašykite“), žr. anketą https://ekalba.lt/naujazodziai/pasiulymai/naujas). Lietuvių kalba – mūsų visų, o ND yra puikus įrodymas, kad naujus žodžius kuria visuomenė, o ne kalbininkai.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.